

ПРАВОВА ДОПОМОГА У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Шпак М.В.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0003-2119-3828>*

Шпак М.В. Правова допомога у суді першої інстанції у цивільному процесі.

Наукова стаття присвячена вивченню питань правової допомоги в суді першої інстанції у цивільному процесі. Автором цієї наукової роботи зазначається, що з початку третього десятиліття ХХІ століття в Україні суттєво ускладнилися можливості діяльності адвокатів, які мають змогу надавати особливий вид правової допомоги (професійну правничу) заінтересованим особам у справах, які розглядаються в порядку цивільного судочинства. Стверджується, що дуже ускладнилася праця адвокатів у цивільному процесі і через постійні нововведення в чинне законодавство (в тому числі і вітчизняне цивільне процесуальне).

У цій науковій статті автор вважає, що враховуючи ті обставини, що Україна отримала статус кандидата в ЄС, також є суттєвим виклик щодо необхідності удосконалення низки законодавчих актів, які стосуються і, в тому числі, діяльності адвокатів у судах I-ї інстанції в цивільному процесі.

Автор цієї статті стверджує, що потребують вирішення проблеми щодо удосконалення положень щодо адвокатського запиту та його дослідження судом на рівні ЦПК України додати нову статтю 951.

Наголошується, що діяльність адвоката у цивільному процесі, який надає особливий вид правової допомоги (професійну правничу) є допоміжною не тільки для довіритель (клієнтів), а і для правосуддя та цивільного судочинства в цілому.

Вказується у цій науковій роботі про особливу важливість правової допомоги у цивільному процесі в судах безпосередньо першої інстанції. Ця інстанція цивільного судочинства є первинною і на ній заявник претендує захистити свої порушені не визнані чи оскаржувані права вперше.

Автор цієї наукової статті стверджує, що у 2022 році правова допомога у цивільних справах, які розглядаються у судах першої інстанції набула особливої значущості. Це пов'язано з багатьма факторами. Ще більш важливою у зв'язку з цим стала безоплатна правова допомога внутрішньо переміщеним особам.

Ключові слова: правова допомога; цивільний процес; суд першої інстанції; цивільне судочинство.

Shpak M.V. Legal aid in court of first instance in civil process.

In the scientific article study of issues of legal aid in the court of first instance in civil proceedings. The author of this scientific work notes that since the beginning of the third decade of the 21st century in Ukraine, significantly complicated opportunities activities of lawyers who are able to provide a special type of legal aid (professional juristic) interested persons in cases that are considered in civil proceedings.

The work of lawyers in civil proceedings became very difficult through constant novelty in currently legislation (including national civil procedural).

In this scientific article, the author believes that considering the circumstances that Ukraine received the status candidate in the European Union is also a major challenge about the need for improvement a number of legislative acts which are related activities of lawyers in courts of the 1st instance in civil proceedings.

The author of this article thinks that need a solution to the problem of improvement provisions regarding the lawyer's request and its examination by the court at the level of the Civil Procedure Code of Ukraine.

In this regard, the author propose to the Civil Procedure Code of Ukraine add a new article 951.

It is emphasized, activity of a lawyer in civil proceedings who provides a special type of legal aid (professional legal aid) is what helps not only for clients, and for justice and civil proceedings.

In this scientific work is described of special importance legal aid in civil process in courts of first instance. This instance of civil proceedings is primary and on it the applicant is trying protect rights for the first time.

The author of this scientific article believes that in 2022 year legal aid in civil cases which are considered in courts of first instance got special importance. This is due to many factors.

Key words: legal aid; civil process; court of first instance; civil proceedings.

Постановка проблеми. З початку третього десятиліття XXI століття в Україні суттєво ускладнилися можливості діяльності адвокатів, які мають змогу надавати особливий вид правової допомоги (професійну правничу) заінтересованим особам у справах, які розглядаються в порядку цивільного судочинства. Далеко не останнім блоком проблем є надання такої допомоги з боку вищезазначених осіб в судах першої інстанції, яка виступає першою (початковою) ланкою, де відстоюються і захищаються інтереси клієнтів.

Необхідно зазначити, що дуже ускладнилася праця адвокатів у цивільному процесі і через постійні нововведення в чинне законодавство (в тому числі і вітчизняне цивільне процесуальне).

Також впливають на роботу адвокатів регулярні інформаційні нововведення, які пов'язані з ними та оновленням низки сфер суспільства. До таких сфер відноситься і реформування судочинства, реформування вищої юридичної освіти, реформування юридичних професій. Через ці та інші чинники суттєво ускладнюється питання про правову допомогу, яка може надаватися у суді I-ї інстанції у цивільній справі.

Стан опрацювання цієї проблематики. Починаючи з прийняття у 2012 році нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» науковий інтерес з боку процесуалістів у сфері цивільного судочинства значно виріс до тематики правової допомоги. З'явилося чимало нових ґрунтовних досліджень, в яких висловлювалися низки різних перспективних думок з окремих питань цивільного процесу та надання правової допомоги в ньому.

Також у зв'язку із оновленням законодавства України, що мало місце з кінця 2020 – початку 2022 року вищезазначений інтерес ще більше збільшився, оскільки нові законодавчі положення, посприяли виникненню у юридичній практиці нових дискусійних проблем.

Розмірковуючи про значний вклад провідних вчених України в розробку та проведення досліджень, які на наш погляд, тісно межують із тематикою правової допомоги у судах першої інстанції у цивільному процесі, варто відмітити наступних науковців: К.В. Гусаров, В.В. Комаров, О.І. Попов, Т.А. Цувіна, О.В. Рожнов, С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, І.О. Ізарова, Т.Б. Вільчик та багато інших.

Метою статті є вивчення проблематики діяльності адвокатів як юристів, які можуть надавати особливий вид правової допомоги (професійну правничу) у цивільному процесі у судах першої інстанції.

За результатом виконання цієї мети, автор планує:

1) осмислити нові законодачі пропозиції, в яких планується реформування законодавства, що має відношення до тематики цього дослідження;

2) висловлення нових авторських ідей щодо питань діяльності адвокатів у судах I-ї інстанції в цивільному процесі;

3) дослідити наукові точки зору, які мають відношення до проблем правової допомоги у цивільному процесі в судах першої інстанції.

Потреба у цьому дослідженні полягає у тому, що в ньому піднімаються важливі юридичні питання та можливі і ймовірні шляхи їх розв'язань. Тому, як має надію автор, це дослідження допоможе:

1) практикуючим адвокатам, які надають різні види правової допомоги у судах першої інстанції в цивільному процесі;

2) суб'єкту, який приймає Закони України – Верховній Раді України;

3) професійним суддям, що розглядають в судах першої інстанції справи, які виникають в порядку цивільного судочинства, у яких, зокрема можуть надаватися сторонам різні види правової допомоги;

4) здобувачам вищої юридичної освіти бакалаврського та магістерського рівнів у ході вивчення профільних навчальних дисциплін з цієї тематики і вибору напрямку своєї майбутньої юридичної професії.

Враховуючи ті обставини, що Україна отримала статус кандидата в ЄС, також вважаємо суттєвим виклик щодо необхідності удосконалення низки законодавчих актів, які стосуються і, в тому числі, діяльності адвокатів у судах I-ї інстанції в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Починаючи вивчення вищезазначеної тематики, на наш погляд, необхідно звернути увагу на те, що на сьогодні, суб'єктом законодавчої ініціативи запропоновано внести зміни у чинне законодавство України, які тісно зачіпають питання діяльності адвокатів. З огляду на те, що адвокати України є особливими суб'єктами, які можуть надавати окремий вид правової допомоги у цивільному процесі (в тому числі і в судах першої інстанції) – професійну правничу, вважаємо, що варто проаналізувати такі ідеї.

Доцільно з позитивної точки зору відмітити те, що низкою ініціаторів законопроекту № 7056 від 16.02.2022 року висловлено пропозиції, які, на наш погляд, можуть посприяти посиленню гарантій адвокатської діяльності (у тому числі і в цивільному процесі в судах першої інстанції).

Так, цим документом [1] пропонується ч. 3 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» суттєво оновити, чим самим, у разі прийняття, більшого значення набуде адвокатський запит.

Вбачається, що прийняття таких змін посилить роль адвокатів, які надають особливий вид правової допомоги (професійну правничу) і в судах першої інстанції по цивільному процесі. Це пояснюється тим, що оскільки адвокат готуючись до судових засідань, в яких бере участь, може отримувати нові докази та іншу корисну інформацію для його клієнта завдяки поданню адвокатського запиту. Тому, ідею вищезазначеного законопроекту щодо внесення змін до ч. 3 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вважаємо сприятливою.

У той же час, як уявляється, потребують вирішення проблеми щодо удосконалення положень щодо адвокатського запиту та його дослідження судом на рівні Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України).

Тому, пропонуємо додати у ЦПК України нові положення щодо того, що судді України при розгляді та вирішенні цивільних справ повинні детально вивчити та дослідити надані адвокатом відповіді на їх адвокатські запити з підприємств, устаном чи організацій, як доказів в суді першої інстанції. У зв'язку з цим, вважаємо, що вищенаведені міркування треба передбачити в ЦПК України. Тому пропонуємо до ЦПК України додати нову статтю 951, де зазначити вищеописані ідеї. Аргументуючи це варто відмітити наступне. Це потрібно для того, щоб спонукати суд детально враховувати при винесенні об'єктивних судових рішень зміст відповідей на адвокатські запити, де можуть бути вказані істотні для справи обставини, що може бути об'єктом доказування у суді першої інстанції у цивільному процесі.

Досліджуючи тематику правової допомоги в суді першої інстанції у цивільному процесі, варто констатувати, що К.В. Гусаров приділив увагу вивченню питань адвокатської діяльності, яка здійснюється з боку науковців у сфері цивільного процесу [2, с. 25]. На нашу думку, дійсно чимала кількість викладачів у сфері права мають свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю і відповідно статус адвоката України. Але не всі з різних причин можуть мати реальну практичну можливість здійснювати адвокатську діяльність в формі надання різних видів правової допомоги у цивільному процесі, в тому ж, наприклад, суді першої інстанції. Це може бути і через велику зайнятість по основному місцю роботи (ЗВО чи інший заклад). Це може бути також у разі ситуацій, коли діючий суддя має статус адвоката і відповідно зупинене право на зайняття адвокатською діяльністю, і працюючи по-сумісництву викладачем у сфері права. У такому випадку ця особа не тільки фактично, а і юридично не може надавати правову допомогу, у тому ж таки цивільному процесі.

Варто з позитивної точки зору відмітити працю О.І. Попова, який дослідив проблему ролі адвоката у забезпеченні єдності судової практики при розгляді цивільних справ [3, с. 134]. Вважаємо, що важливість адвоката у цивільному процесі як особливого суб'єкта, який, надаючи професійну правничу допомогу, як особливий вид правової допомоги, в тому числі і допомагає українському правосуддю у питанні досягнення єдності судової практики. Таким прикладом, може слугувати низка ситуацій, коли адвокат надаючи допомогу своєму довірителю у цивільній справі, яка розглядається в суді першої інстанції, описуючи у позовній заяві подібні спори до того, який розглядається, прикладаючи при цьому копії судових рішень судів перших інстанцій в якості додатків до позовних заяв по ст. 175, 177 ЦПК України. Тому, діяльність адвоката у цивільному процесі, який надає особливий вид правової допомоги (професійну правничу) є допоміжною не тільки для довірителів (клієнтів), а і для правосуддя та цивільного судочинства в цілому. Оскільки суди в вищезазначених випадках матимуть змогу, як уявляється на нашу думку, в більшій кількості випадків значно швидше приймати судові рішення.

Досліджуючи проблему надання правової допомоги у цивільному процесі у судах першої інстанції, цікавою вбачається точка зору Т.А. Цувіної, що право на доступ до суду має бути ефективним і включає не лише можливість звернення до суду за судовим захистом [4, с. 66-67].

Аналізуючи таку позицію, ми в цілому погоджуємося з нею. У той же час, пропонуємо до складу категорії доступу до суду те, що доцільно включати до нього і право на отримання правової допомоги у всіх інстанціях, до якої відноситься і перша інстанція зокрема. Ця допомога, як ми вважаємо, може бути різноманітною з огляду на багато критеріїв. До них можливо відносити: категорії суб'єктів її надання; етап (стадія) цивільного процесу, на якому вона надається; конкретна форма її надання (консультації; складання та подання процесуальних документів); участь в судових засіданнях залежно від виду провадження цивільного судочинства та інші. Говорячи про особливу важливість правової допомоги у цивільному процесі в судах безпосередньо першої інстанції, слід брати до уваги те, що ця інстанція цивільного судочинства є первинною і на ній заявник претендує захистити свої порушені не визнані чи оскаржувані права вперше. Вказаний заявник може у таких ситуаціях скористатися правовою допомогою. І як раз в суді першої інстанції повинні бути забезпечені реальні можливості відстоювати свої права для громадян України, а не просто бути наявними формальні бар'єри, які безпідставно можуть перешкодити громадянину на звернення у суд першої інстанції і на перспективу захисту своїх прав.

Вартим також є погляд В.В. Сердюка, який вказує на те, що захист прав людини та громадянина (саме для цього створена адвокатура) набуває значення найважливішої публічної функції в державі, яка оголосила себе правовою [5, с. 152]. Коментуючи такий тезис, вважаємо що він є справедливим та має суттєву глибоку логіку. Дійсно, думається, що без діяльності адвокатів у судах першої інстанції суттєво більшому колу громадян України було б набагато важче відстоювати свої права у ході розгляду цивільної справи судами України. І саме професійна правнича допомога як дійсно особливий вид правової (юридичної) допомоги покликаний допомогти громадянам України у захисті своїх прав/інтересів у цивільному процесі.

Продовжуючи вивчення тематики правової допомоги у судах першої інстанції у цивільному процесі України, варто відмітити, що суб'єкти надання такої допомоги часто у своїй роботі стикаються з багатьма проблемами, які пов'язуються із низкою чинників. Це і конфліктність ситуацій надання такої допомоги в окремих випадках, і складність чинного законодавства України стосовно окремих інститутів тощо.

Як раз продовжуючи попередню нашу точку зору, виявляється цікавим твердження В.В. Грисюк, що перед адвокатурою України стоять складні виклики, подолання яких повинно бути засновано на таких вихідних положеннях до яких слід зараховувати: незалежність; законність; повага до клієнта; конфіденційність; компетентність; захист гарантій адвокатської діяльності; соціальна відповідальність перед людьми [6, с. 29]. На наше переконання, вищезазначений автор має рацію. Дійсно, адвокатура є важливим інститутом України, який покликаний надавати особливий вид правової допомоги – професійну правничу. І в сьогоденні цей інститут жваво розвивається та буде розвиватися. Це потрібно і державі, і громадянам України та іноземцям, які звертаються за допомогою щодо захисту своїх прав стосовно розгляду цивільних справ в судах першої інстанції.

Правова допомога в судах першої інстанції у цивільному процесі багато в чому залежить від самої специфіки інстанції, в якій розглядається конкретний юридичний спір. Звичайно, що чимало існує різних передумов для формування цієї специфіки.

У зв'язку з цим, цікавими є точки зору О.В. Дем'янової, що стадійна структура провадження в суді першої інстанції детермінована комплексом чинників, до яких відносяться такі: логікою функціональної взаємодії сторін і суду при вирішенні спору; необхідністю встановлення фактичних обставин справи для ухвалення правозастосовчого акта; структурою судового доказування [7, с. 81].

В цілому підтримуючи погляд О.В. Дем'янової, який наведено вище, вважається, що багато в чому залежить різноманіття правової допомоги в цивільному процесі в суді першої інстанції від конкретного етапу розгляду справи саме у цій інстанції. Наприклад, на момент подання позовної заяви по ст. 175, 177 ЦПК України такою допомогою буде безпосередньо складення та подання таких заяв у суд першої інстанції. А, наприклад, на етапі судових дебатів, правова допомога вже буде полягати у промовах з боку особи, яка надає таку правову допомогу у цивільній справі. Тому, говорячи про питання правової допомоги в суді першої інстанції в цивільному процесі України, варто визнати, що вона не є однаковою на всіх етапах цивільного процесу, а є особливою залежно від конкретного підетапу чи навіть процесуальної дії в окремих випадках.

Також доречно підкреслити те, що правова допомога у цивільному процесі в судах першої інстанції є не тільки юридично важливою, а і соціально важливою, оскільки вона може допомогти мало захищеним особам чи внутрішньо переміщеним особам, які потребують термінової та не відкладної юридичної допомоги з окремих категорій справ, що розглядаються в судах. Беручи це до уваги, важливо відмітити, що в цілому значний вклад у дослідження тематики правової допомоги у цивільному судочинстві здійснив В.В. Заботін [8, с. 44].

Чимало якості надання правової допомоги у цивільному процесі в судах першої інстанції, як і в інших інстанціях, залежить від і підвищення кваліфікації для осіб, що повинні їх проходити.

У зв'язку з вищенаведеним, варто відмітити погляд Н.М. Бакаянної, яка у науковій праці зазначає, що підвищення кваліфікації адвокатів є необхідним, проте порядок підвищення кваліфікації має бути більш корисним саме для адвокатів, бути розроблений з повагою до часу адвокатів, їх професійної активності і професійних інтересів [9, с. 331]. Вважаємо, що зазначена авторка має рацію. В той же час, думається, що критерії підвищення кваліфікації адвокатів, які надають професійну правничу допомогу як особливий вид правової допомоги у судах першої інстанції по справам, які розглядаються в порядку цивільного судочинства України, багато в чому повинні залежати від виду провадження в якому надається така допомога (окреме; позовне; наказне). Крім цього, вони також повинні спиратися і на постійне оновлюване чинне цивільне процесуальне та інше законодавство із питань цивільного судочинства та проблем надання різних форм та видів професійної правничої допомоги як особливого виду правової допомоги.

Продовжуючи вищевикладене, варто підтримати точку зору В.В. Заборовського, В.Г. Фазикош та О.С. Семерак, які притримуються позиції, що одним із визначальних обов'язків адвоката виступає обов'язок підвищувати свою кваліфікацію, закріплення якого насамперед має мету забезпечити належну реалізацію конституційного права особи на отримання професійної правничої допомоги [10, с. 448]. На наш погляд, вбачаються слушними такі думки вищезазначеного авторського колективу. І розвиваючи цю ідею, ми вважаємо, що такий обов'язок повинен розповсюджуватися на набуття нових знань і з питань такої допомоги, зокрема в сфері цивільного процесу для можливості її надання в судах першої інстанції в Україні.

Висновки. Отже, дослідивши питання надання правової допомоги у судах першої інстанції у цивільному процесі, варто визнати, що вона виступає важливою ланкою у структурі права на доступ до суду та доступності правосуддя. У 2022 році правова допомога у цивільних справах, які розглядаються у судах першої інстанції набула особливої значущості. Це пов'язано з багатьма факторами. Ще більш важливою у зв'язку з цим стала безоплатна правова допомога внутрішньо переміщеним особам. На нашу думку, безоплатна правова допомога таким громадянам може бути однією із не багатьох можливостей щодо отримання юридичного супроводу при захисті своїх прав чи інтересів на момент звернення до суду в судах першої інстанції. У зв'язку з цим, з позитивної точки зору варто відмітити те, що в Україні існує чимало установ, де можна громадянам України та іноземцям отримати правову допомогу, в тому числі, і з справ, які розглядаються в порядку цивільного судочинства. Вважаємо, що проблематика надання правової допомоги у цивільному процесі в судах першої інстанції є важливою та потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо посилення гарантій адвокатської діяльності. № 7056 від 16.02.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38989> (Дата звернення: 30.01.2023).
2. Гусаров К.В. Залучення юристів-практиків до реалізації освітніх програм з права. *Забезпечення практикоорієнтованості навчання юристів як невід'ємна складова реформи юридичної освіти: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 20 травня 2021 р.)*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. С. 23–25. URL: https://ndi.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Praktykooriyentovanist_may_2021.pdf (Дата звернення: 30.01.2023).
3. Попов О.І. Роль адвоката у забезпеченні єдності судової практики при розгляді цивільних справ. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 127–137. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/238834/239751> (Дата звернення: 30.01.2023).
4. Цувіна Т. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 60–69. URL: <http://www.pgj-journal.kiev.ua/archive/2020/4/11.pdf> (Дата звернення: 30.01.2023).

5. Сердюк В.В. Адвокатура та судова влада: міжнародно-правові стандарти та принципи взаємодії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 149–152. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/44.pdf (Дата звернення: 31.01.2023).
6. Грисюк В.В. Система принципів здійснення адвокатської діяльності. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 24–30. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_1/6.pdf (Дата звернення: 31.01.2023).
7. Дем'янова О.В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 76–82. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_1/15.pdf (Дата звернення: 31.01.2023).
8. Заботін В.В. Соціально-правові та доктринальні витоки права на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 2 частина 2. С. 39–46. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_2/10.pdf (Дата звернення: 31.01.2023).
9. Бакаянова Н.М. Підвищення кваліфікації адвоката в світлі реалізації принципів організації та діяльності адвокатури. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 328–331. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/68.pdf (Дата звернення: 31.01.2023).
10. Заборовський В.В., Фазикош В.Г., Семерак О.С. Підвищення кваліфікації адвоката як один із його професійних обов'язків: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 70. С. 444–449. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259364/256005> (Дата звернення: 31.01.2023).